Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2009_3_8.pdf | DOST. 25/04/24 13.53

OCENE – ZAPISKI – POROČILA – GRADIVO

ZGODOVINA SLOVENSKE LEKSIKOGRAFIJE

Božena Ostromęcka Frączak: Historia Leksykografii Słoweńskiej (Zgodovina slovenske leksikografije). Łódź: Založba Univerze Łódź, 2007. 173 str.

Monografija Božene Ostromęcke Frączak, polonistke in raziskovalke – slovenistke, je prvo sintetično delo o celostnem razvoju slovenske leksikografije. Nastajalo je ob njenem lektorskem delu v Sloveniji, ob večletnem skrbnem študiju »zgodovinskih« in sodobnih, dvo-in večjezičnih ter enojezičnih slovarjev, rokopisnih in tiskanih – kot so nastajali v diahronem zaporedju od prvih izpričanih glos v 15. stoletju, vse do sodobnega slovenskega slovaropisja. Gre za strokovno ovrednoten obsežen korpus slovarjev (okrog 85 enot) različnega obsega, različnih leksikografskih prijemov, ki so se v 550-letnem razvoju tematsko in leksikografsko predstavno razširjali in poglabljali. Pač v skladu z leksikografskimi nazori časa in poznavanjem slovničnih zakonitosti slovenskega jezika.

Slavistika in slovenistika na Poljskem kot tudi v Sloveniji sta tako obogateni za potrebno leksikografsko sintezo, za znanstveni študijski priročnik.Kot zanesljiv vir objektivnih informacij in novih spoznanj bo služil tako slušateljem kot predavateljem, v teoretičnem pogledu pa zlasti slovenskim raziskovalcem leksikografske in leksikološke problematike.

Pričujoča monografija[1] je rezultat njenega temeljitega poznavanja slovenske in slovanske zgodovinske in sodobne leksikografije, presoj dosedanjih delnih dognanj o posameznih slovarjih iz slovenske preteklosti (glej obsežno Bibliografijo), njene splošne leksikografske razgledanosti ter osebne praktične in leksikografske izkušnje. Avtorica sama, v soavtorstvu s pokojnim Tonetom Pretnarjem, sestavljalka prvega, izvrstnega Slovensko-poljskega slovarja (DZS, Ljubljana 2001), se je v diahrono in sinhrono nastajanje slovarjev slovenskega jezika izjemno poglobila. Ob navedenih predpogojih ji je delo res uspelo.[2]

Monografija v desetih, vsebinsko smiselno zaokroženih poglavjih nazorno obravnava in opredeljuje zapleteno slovensko besedoslovno tematiko v 550-letnem razvoju. Osmisli jo s potrebnimi uvodnimi (tudi terminološkimi) strokovnimi pojasnili, zaključi pa z obsežno Bibliografijo, Seznamom obravnavanih slovarjev in slovnic ter Seznamom kratic in ilustracij. Že vse to priča, kako si je prizadevala, da bi bilo upoštevano in zajeto vse, kar pripomore k objektivni osvetlitvi zadanih ciljev.

V vsebinskem pogledu monografijo sestavljata dva navidez različna, vendar globinsko povezana enakovredna dela. V poglavjih od I–VII se avtorica poglablja v razlagalno predstavitev »historičnih« dvo- in večjezičnih, tiskanih in rokopisnih, ter sodobnih, sinhrono zasnovanih enojezičnih slovarjev v časovnem razponu od 15.–20. stoletja. V VIII. poglavju pa se posveča Tipologiji sodobnih slovenskih slovarjev. Ta tipologija je ob splošni leksikografski teoriji izdelana povsem samostojno, je »nova celina«, o kateri se slovenski jezikoslovci še niso izrekali.

---

[1] Širši javnosti je monografijo v Književnih listih (Delo, 27. 2. 2008) pod naslovom Monografija o slovenskem slovaropisju. *Pol tisočletja slovarskih navezav in povezav*, predstavila dr. Andreja Žele.

[2] V zadnjem času so se tudi slovenisti pri nas veliko posvečali razvoju slovenske leksike. Nedavno je izšla vrsta razprav na to temo. Npr. Majda Merše, *Slovenska leksikografija in leksikologija v zgodovinski perspektivi*, v: Teorija i istorija slavjanskoj leksikografii, Naučnye materialy k XIV s'ezdu slavistov, Moskva 2008, 150–180; *Od Megiserja do elektronske izdaje Pleteršnikovega slovarja*, ur. Marko Jesenšek, Zora 56, Maribor 2008.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2009_3_8.pdf | DOST. 25/04/24 13.53

Oba ključna dela monografije nam tako celostno razkrivata natančen vpogled v preteklo in sodobno stanje slovenske leksikografije.

Na tem »obrobju« (poglavji IX, X) pa nam avtorica primerjalno osvetljuje še specifične značilnosti poljsko-slovenske in slovensko-poljske leksikografije, uresničene po drugi svetovni vojni, in to v Poljsko-slovenskem in Slovensko-poljskem slovarju.

Strnimo v glavnih obrisih njene sintetične ugotovitve:

Zajetje slovenskega besedja v dvo- in večjezičnih slovarjih se je v zgodovinskem razvoju slovenskega jezika tematsko razširjalo in skladno s poznavanjem jezikovnih sistemskih pravil metodološko izpopolnjevalo. Seveda tudi v odvisnosti od namenov, možnosti in praktičnih potreb posebne zgodovinske usode Slovencev. Ta zgodovinski (in sodobni) sociolingvistični okvir avtorica dobro pozna, zato je doumela in znala izpostaviti vse vrste besedoslovnih premikov v preteklih stoletjih, zaznamovanih s prevlado nemštva na vseh področjih javnega življenja. Ob diahroni analizi slovarjev se tako v izostreni osvetlitvi odkrivajo naslednja dejstva:

1. Dane zgodovinske razmere so iz praktičnih (pedagoško-prevajalskih) razlogov usmerjale nastanek dvo- in večjezičnih slovarjev, prvenstveno z geselsko besedo v nemščini, latinščini, redkeje v italjanščini, kar je znamenje dominacije sosednjih jezikov v slovenskem jezikovnem prostoru oziroma univerzalne latinščine v cerkvi. Šele v 18. stoletju se slovenska geselska beseda prebije na prvo mesto.
2. Avtorji dvo- in večjezičnih slovarjev so bili z izjemo protestantov (A. Bohoriča, H. Megiserja v 16. stol.) vse do 19. stoletja jezikovni ljubitelji, izobraženi duhovniki in redovniki, skoraj vsi po vrsti tudi slovničarji, prevajalci, prirejevalci nabožnih besedil, tudi govorniki s posluhom za oblikovno-pomensko podobo besede, zato vneti zbiralci in tvorci slovenskega besedja. Šele v 19. in 20. stoletju je slovaropisje slovenskega jezika postavljeno na filološke in jezikoslovne temelje, ki končno pripeljejo k sestavi enojezičnega Slovarja slovenskega knjižnega jezika.
3. V diahronih slovarjih slovenskega jezika se od 16. do 19. stoletja odzrcalja razlikovalna podoba slovenskega besedišča v upravno zgodaj, v 12. in 13. stoletju, ločenih deželah (Kranjski, Koroški, Štajerski ter Prekmurju pod »Ogrsko«), kot posledica prekinjane in omejevane medsebojne komunikacije. Tako npr. zlasti v rokopisnih slovarjih 18. stoletja prepoznavamo jedrno, središčno slovensko, vsem skupno besedišče (npr. H. Megiser 1592, M. Kastelec Vorenc 1703–1710, o. Hipolit 1711–1712,V. Vodnik 1800–1803) ob njem še dodatno razlikovalno besedje v koroškem (H. Megiser II,1744, O. Gutsman 1789, U. Jarnik 1832) ter štajerskem deželnem prostoru (J.A. Apostel 1760, M. Zagajšek 1773, 1790, G. Harmann 1803–1804, in drugi).
4. Šele v 19. stoletju se ob uveljavljanju pravic slovenskega jezika v javnosti preseže ta zgodovinski partikularizem. Deželne jezikovne različice se na podlagi bolj kultivirane središčne kranjske knjižne jezikovne tradicije normativno poenotijo; izoblikuje se enoten slovenski knjižni jezik. Ob teh procesih je tudi slovaropisje, že osnovano na jezikoslovnih temeljih, odigralo pomembno združevalno vlogo. Razvidna je zlasti iz dvojezičnih Nemško-slovenskih in Slovensko-nemških slovarjev (A. Murko 1832, A. Janežič 1850–1851, M. Cigale 1860, M. Pleteršnik 1894–1895). Enojezični slovar Slovenskega jezika (J. Glonar 1936) in Slovar slovenskega knjižnega jezika (1970–1991) sta končno zreli leksikografski dosežek 20. stoletja.

Pri obravnavi nastajanja »zgodovinskih« slovarjev od 16. do 19. stoletja se je morala avtorica odločiti za ustrezno periodizacijo in namembnostno opredelitev slovarjev. So namreč različni po izboru in obsegu geselskih besed. Tiskani so bili javno dostopni, rokopisni v samostanskih žariščih le ožjemu krogu ljubiteljev slovenskega jezika, vsi pa so kot »prenosniki besedišča ustvarjali slovarsko kontinuiteto. Vsak posamezni slovar je daljnoročno vpet v že navedene ključne slovarske dosežke 19. stoletja.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2009_3_8.pdf | DOST. 25/04/24 13.53

Iz teh razlogov je avtorica v svoji periodizaciji kot kriterij uvrstitve uveljavljala vrhunski slovarski dosežek v določenem časovnem odseku v diahronem razvoju, ki se ne ujema z ustaljeno oznako literarnih obdobij (npr. protestantizem, barok, razsvetljenstvo itd.) ali iztekom posameznih stoletij. Od zasnove in izvedbe določenega avtorskega dvojezičnega prevodnega slovarja je bila odvisna tudi izpopolnjena besedišča podoba oziroma kakovost slovenskih ustreznikov naslednjega. Na tak način je avtorica v diahronem razvojnem poteku uspešno odkrivala táko »nadgradnjo« z vnosom pogovornega, imenoslovnega, etnolingvističnega, tvorjenega in prevzetega besedja (v 18. stol. npr. iz kajkavskih slovarjev, v 19. stol. še iz drugih slovanskih slovarjev). Ta »notranja logika« razvoja, ob študiju slovarjev in vrste slovenističnih raziskav o njih (glej Bibliografijo), utemeljuje na ključna imena slovaropiscev oprto periodizacijo. Vmesni časovni odseki tako zajemajo celostno vmesno leksikografsko dogajanje, tako je obravnava tudi v podrobnostih, detajlih, eksaktna. Njena periodizacija je naslednja:

I. Začetki slovenske leksikografije. Uvod v problematiko.2. Od glos in »registrov« do Bohoričevega slovarčka. II. Od Hieronima Megiserja do Žige Popoviča. III. Od Marka Pohlina do Valentina Vodnika. IV. Od Urbana Jarnika do Josipa Drobniča. V. Od Antona Janežiča do Franca Miklošiča. VI. Maks Pleteršnik in njegov slovar.

Slovenski enojezični slovarji.

l. Slovar slovenskega jezika Jože Glonarja. 2. Slovar slovenskega knjižnega jezika.

V recenzijo ni mogoče zajeti vsega bogastva dognanj. Omejuje se le na osvežitev bistvenih tendenc, ki zadevajo kakovostno rast besedja, metodološko različnost obravnav, pojavitve kvalifikatorjev, ki kažejo na strukturno in pomensko prepoznavnost besede in njeno rabo v besedilih – in na vlogo rokopisnih slovarjev, ki niso bili daljnoročno sestavljeni zaman, čeprav je bila v sočasnosti njihova pragmatična funkcija neznatna.

Evidentiranje prvih slovenskih besed oziroma glos (Stiški rokopis 1428, 1440) je preko Kreljeve Otročje Biblije 1556 (20 geselskih latinsko-slovenskih besed), Dalmatinovih Registrov (2000 pokrajinsko razlikovalnih besed), ter dveh Megiserjevih slovarjev (l592, 1603) do konca protestantskega obdobja naraslo na 10.550 prepoznanih slovenskih besed.

Naslednje obdobje (17. in 18. stol.), zanj je značilen »silovit razvoj slovarjev« z značilnim obratom od nemške k latinski geselski besedi. Tako je npr. v rokopisnem središčnem Kastelec-Vorenčevem slovarju, Dictionarium Latino-Carniolicum (1703–1710), že zajetih od 80.000 – 100.000 slovenskih besed.Najobsežnejši v tem razdobju pa je središčni Hipolitov rokopisni slovar, Dictionarium trilinguae (1711–1712), s 323.175 slovenskimi ustrezniki, z vnosom ljudskih besed, poimenovanj za rastlinski in živalski svet, zgodovinskih in zemljepisnih imen. Bogatost sopomenk in opisnih pomenov nakazuje pri vseh treh slovarjih podzavestno razlagalnost.

Vnos štajerskega besedja je prepoznaven v rokopisnem slovarju J. A. Apostola, Dictionarium Germano-Slavorum (1760), ki se že ozira v slovanski prostor. Ob 36.000 nemških geslih prinaša že 55.524 slovenskih besed. V isto časovno obdobje sodi tudi tiskani slovar, Megiser II (l744) z Miklavčevo predelavo Megiserja I, z obsežno pomnožitvijo sopomenskega koroškega deželnega izvirnega in adaptiranega besedja. Dosega število 21.188 slovenskih besed. Uvaja pomembno novost: označuje razlikovalno kranjsko-koroško besedje, pomene nemških in slovenskih besed pa že preverja v sobesedilu. To obdobje se zaključi z Žigo Popovičem, snovalcem prvega etimološkega slovarja, ki dobi svoj odmev šele v III. obdobju pri M. Pohlinu. Pohlin je upravičeno postavljen na ključno mesto, saj je avtor trojnih slovarjev. Leta 1781 je izdal Tu malu besediše treh jezikov (12.640 slovenskih besed z nemško-latinskimi ustrezniki), z uvedbo slovenske geselske besede je preokrenil smer sestavljanja dvojezičnih slovarjev, besedišče pomnožil z novotvorbami in čehizmi. Njegov Glossarium slavicum (1792), prvi slovanski etimološki slovar, je izšel kar trikrat; leta 1798 pa je sestavil tudi neopazen slovar rim, neke vrste a-tergo slovar. Sodobniki so ga spričo njegovega jezikovnega nazora in pravopisnih novosti zavračali in – prepisovali.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2009_3_8.pdf | DOST. 25/04/24 13.53

Tako npr. Korošec, O. Gutsman, Deutsch Windisches Wörterbuch (1789) s 84.362 slovenskimi ustrezniki. Poleg skupnega besedja prinaša koroško-štajersko izrazje, novotvorbe in izposojenke iz kajkavskih slovarjev ter slovakizme. Novost: Vnos frazeologije.

Ob lastnem zbirateljstvu se je na Pohlina oprl tudi duhovnik Mihael Zagajšek. Njegov Nemško-slovenski slovar dosega 70.000 slovenskih besed, prvi pa v gesla vključuje tudi besedne zveze, novotvorbe, imenoslovne podatke. Posredno je vključen v Pleteršnikov slovar, kot tudi drugi rokopisni dvojezični prevodni slovarji.

Za razvoj slovenskega slovaropisja je ob koncu razsvetljenstva vsestransko pomemben Vodnikov slovar »Etymologicon Vindicum (1800–1803) oziroma Alphabeticon Vindicum (1806, 1813). Njegov Besednjak vsebuje že 139.488 slovenskih geselskih besed, zajetih iz predhodnih tiskanih in rokopisnih slovarjev, lastnega zbiranja, uvajanja rusicizmov. V celoti je zajet v Wolf-Cigaletov Nemško-slovenski slovar (1860).

IV. obdobje je zaznamovano z zavestnimi vplivi znanstvene filologije na začetku 19. stoletja. V besedoslovju je zaznaven obrat k starocerkvenoslovanščini, »ilirščini« in ljudski, pogovorni besedi. Pojavi se nov tip etimološkega, besednodružinskega slovarja. To je Jarnikov Versuch eines Etymologicons (1832), v Kopitarjevi izdaji glagolskega spomenika, Glagolita Clozianus (1836) pa najdevamo prvi Kopitarjev slovanski etimološki slovar, Vocabularium linguae Slavorum sacrae, izoblikovan po še v sodobnosti veljavnih jezikoslovnih načelih v etimologiji. V tej dobi se pogled na besedišče in zbiranje besedišča spremeni. Uveljavijo se naslednja Kopitarjeva puristična načela: izločanje adaptirank, odklanjanje tvorjenk, uvajanje govorjene ljudske besede v slovar, »prazna mesta« zapolnjuje prevzem besed iz slovanskih jezikov.

V tridesetletnem presledku so tako nastali trije kakovostni nemško-slovenski dvojezični slovarji: Murkov (1832), Janežičev (1850–1851) in Cigaletov (1860). Vsak od teh se odlikuje po določenih teoretično-metodoloških novostih. Murkov Deutsch-slovenisches Handwörterbuch (tudi slovensko-nemški del) je bil z odobravanjem sprejet kot prvi splošnoslovenski slovar, v sodobnosti pa je ocenjen kot vrhunski slovaropisni dosežek svoje dobe. Tako po obsegu, leksični raznovrstnosti, slovanskem izrazju ter vnosu frazeoloških zvez. Prvi v slovenskem slovaropisju načrtno uvaja slovnične in besedišče opredeljujoče kvalifikatorje. Janežičev Nemško-slovenski in Slovensko-nemški slovar, že s slovenskim naslovom, sovpada z uveljavitvijo enotno normiranega slovenskega knjižnega jezika; v čas, ko se spremeni pogled na »deželno« dialektalno besedje. Celotno, v slovenskem jezikovnem prostoru zbrano besedišče je skupna »narodna lastnina«. V fonološko poknjiženi obliki ima pravico do vnosa v knjižna besedila. Temu načelu »sprejemanja besed« v slovenski knjižni jezik se pridruži še načelo knjižno-zvrstnega oblikovanja besed, zlasti manjkajoče terminologije za slovensko uradovanje in vrsto naravoslovnih strok. Izobraževalnim potrebam naj bi zadostil prvenstveno Janežičev (šolski) slovar, dopolnjevan v ponatisih do konca 19. stoletja.

Peto obdobje posebej zaznamuje najobsežnejši Wolf-Cigaletov Deutsch-slowenisches Wörterbuch. V slovarju s 103.000 nemškimi gesli je preko 250.000 slovenskih ustreznikov, prinaša pa dve leksikografski novosti: sistem kvalifikatorjev in slovansko sopomensko besedje. V slovar vključuje obvestila o virih, avtorjih, kaže na pokrajinski, regionalni izvor besedja, naklonjen je izposoji razumljivih slovanskih izrazov (rusko, srbsko, češko, starocerkvenoslovansko besedje; manj je hrvatizmov) kot novotvorbi. Gradivo je kritično zbrano iz predhodnih slovarjev in sodobnih slovarskih zbirk. Predstavlja zrelo, znanstveno domišljeno delo. Zanj so že značilne prvine razlagalnega slovarja (kot npr. posamično že v Kastelec-Vorenčevem rokopisnem slovarju iz leta 1703–1710), ki se pomnožijo kasneje v Pleteršnikovem slovarju. Cigale je bil kot pravnik-terminolog še posebej usposobljen za to leksikološko smer, kar je dokazal z »Znanstveno terminologijo s posebnim ozirom na srednja učilišča« (1880), seveda še z nemško geselsko besedo. V tedanji Avstriji se je vzoroval pri Čehih in Hrvatih, si pomagal s prevzemom iz slovanskih jezikov in deloma uspešno novotvorbo. Ustalil, predlagal je termine iz sedemnajstih

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2009_3_8.pdf | DOST. 25/04/24 13.53

strokovno-znanstvenih področij, kar je znamenje razvoja strokovno-znanstvene zvrsti knjižnega jezika v drugi polovici 19. stoletja.

Ob razvoju slovanskega jezikoslovja, Miklošičeve šole, v čigar senci je potekalo preoblikovanje slovenske slovnice (etimološka podstava na glasoslovni ravnini) in slovarjev, gre še za dve leksikološki usmeritvi. Za znanstveno etimologijo, ki je privlačila že slovarnike 18. stoletja (Ž. Popovič, M. Pohlin) ter se z Jarnikom, Kopitarjem in Miklošičem povzpela v sam vrh v delu Etymologisches Wörterbuch der slawischen Sprachen (1886). Za slovensko leksikografijo dobe je še pomembnejši njegov »Lexicon paleoslovenico-greco-latinum« (1862–1865). S svojimi teoretičnimi podstavami, leksikografskimi izkušnjami, mentorstvom Levstika in Pleteršnika, je Miklošič posredno tudi kot zbiratelj slovenskega besedišča, soudeležen pri nastanku prvega normativno-znanstvenega Slovensko-nemškega slovarja, ki je zajel preteklo in sočasno besediščno podobo slovenskega jezika.

Avtorica mu je namenila celotno VI. Poglavje pod naslovom »Maks Pleteršnik in njegov slovar.« Z njim se zaključi bogato dvojezično zgodovinsko slovaropisno obdobje. O nobenem slovarju se ni toliko pisalo kot o tem. Zlasti v sodobnosti je ovrednoten z vseh vidikov kot svojevrstno slovaropisno delo. Po svojem obsegu največji, s 110.000 slovenskimi gesli in 150.000 slovenskimi ustrezniki odzrcalja podobo starejših slovenskih slovarjev, sočasnih zbirk narečnega besedja iz celotnega slovenskega prostora in sočasnih, izbranih knjižnih besedil (puristična orientacija). Kljub izvorni in zvrstno-jezikovni neenotnosti, nekompletnosti besednega gradiva presega meje dvojezičnega prevodnega slovarja, saj v sebi združuje prvine zgodovinskega, narečnega, knjižnega, sopomenskega, frazeološkega in razlagalnega slovarja. Besedišče je opremljeno z ustreznimi slovničnimi in funkcionalnimi kvalifikatorji za ustrezno rabo besedja.Ob splošnem besedju je prisotno tudi specialistično besedje iz 21-ih disciplin. Pleteršnikov slovar je prodrl v slovanski prostor kot vir informacij o slovenskem besedišču pri sestavi slovanskih etimoloških slovarjev. V sodobnosti spričo zastarelosti besedja ohranja bolj znanstveni kot normativni pomen – kot skupna zakladnica zgodovinsko-sodobnih leksikoloških prizadevanj in življenja besed v slovenskem jezikovnem prostoru.

Po Pleteršnikovem slovarju je nastal kar dolg premor. Spremenile so se tudi politične razmere Slovencev, ki so bili po prvi svetovni vojni (leta 1918) vključeni v kraljevino Jugoslavijo, s tem v še neznane pogoje sožitja v kulturni prostor Južnih Slovanov. Nove sociolingvistične razmere so predstavljale nove leksikografske naloge, med temi tudi nov enojezični razlagalni slovar slovenskega knjižnega jezika.

Sedmo poglavje monografije se tako osredinja na slovenski enojezični razlagalni slovar. Obstajata le dva, ki sta z vseh leksikografskih vidikov izčrpno označena in ocenjena. Zasluženo pozornost je avtorica namenila zlasti prvemu, v stroki do nedavna prezrtemu enojezičnemu slovarju Jože Glonarja. Gre za Slovar slovenskega jezika (1936) izkušenega leksikografa, esejista, prevajalca in ostrega kritika Pleteršnikovega slovarja. Ozadje spora, ki ga je Glonar izzval še s kritiko Breznik-Ramovševega Pravopisa (1935) je pravzaprav jezikoslovno-nazorskega značaja. Gre za metodološki spor med »mladogramatično« šolo in sinhrono-jezikoslovnim pristopom, ki ga je v slovenistično raziskovanje vnesel v 20-ih letih L. Tesnière, tudi neugodno, nerazumevajoče zavrnjen. V Glonarjevi rokopisni ostalini (Rokopisni oddelek, NUK) so ohranjena Tesnièrova pisma; kaže, da se je Glonar ob njem opredelil za sinhronijo. Glonarjev slovar je bil deležen Breznikove zavrnitve in »odkrit« šele po drugi svetovni vojni ob delu za sodobni Slovar slovenskega knjižnega jezika, ovrednoten šele na mednarodnem simpoziju »Obdobja« (1989). Pravo mesto v slovenskem slovaropisju pa mu je s svojo vsestransko analizo odmerila šele B. Ostromęcka Frączak.

Predstavila je čas nastanka (1934–1956), njegov obseg, to je, 25.000 gesel s 40.000 besedami in s 30.000 besednih zvez, ter vključitvijo lastnih imen. Pomembno je, da je Glonar v slovarju

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2009_3_8.pdf | DOST. 25/04/24 13.53

želel uveljaviti živo besedišče tridesetih let dvajsetega stoletja. Premišljeno je izpisoval besedno gradivo iz starejših slovarjev, zlasti iz Pleteršnika in Pravopisa – kot kontinuiteto živosti leksike; besedje je zajemal iz novejše literature in časopisov, tudi iz pogovornih plasti besedja. V slovarju naj ne bi bilo zastarelih izrazov in knjižnih tvorjenk, marveč v slovenski knjigi in slovenskem prostoru živa beseda. »Slovenski tekst ni samo to, kar se v šoli lahko bere, anpak tudi kak tednik, dnevnik, trgovski cenik«. Mirno lahko rečemo, da je že v svojem času v slovarju skušal uveljaviti sočasni zvrstno-jezikovni vidik rabe besedja. Te njegove besede potrjujejo sinhrono naravnanost pri zajetju besedja iz knjižne in govorne podstave, čemur sam ni mogel biti kos, predvsem pa pojem standardne (knjižne) leksike še ni bil razčiščen. Druga odlika slovarja pa je obseg in način predstavitve besedja. Glonar je prvi sprejel načelo, da bodi slovar brez nemških ustreznikov; s tem je presegel tradicijo. Slovar naj bi imel praktični, normativni značaj, zato je podajal razlage ob izrazih, preprostemu prejemniku manj razumljivih. Pomen gesla je opisan različno: z definicijo, s sopomenko, ponazarjalnimi navedki, ob rastlinskih imenih je latinsko izrazje. V okviru gesla so naznačeni posamezni pomeni (s številko, pomišljajem). V posameznih geslih razlage pomena preraščajo v širša kulturološka pojasnila. Bil je zelo občutljiv za večpomenskost besed; odkrival je nove pomene, ki jih Pleteršnik ni zapazil, izpostavil pa je tudi vprašanje navideznih sopomenk. Avtorica natančno predstavi formalno podobo gesel, opozori na razliko med številom gesel, besed in besednih zvez; razlog temu nesorazmerju je vključitev besed z istim korenom v območje enega gesla. Pravzaprav gre za kombinacijo z »besedno-družinskim« slovarjem, itd.

Slovar ima normativni značaj, določajo ga kriteriji: jezikovna pravilnost, tradicija, raba. Pomembno je njegovo prepričanje, da je knjižni jezik treba zavestno oblikovati, ob tradiciji upoštevati tudi sočasni razvoj. Pomembna je pomnožitev kvalifikatorjev. Besede so vrednotene glede na izvor, kronologijo pomena, ekspresivnost, slovnično pravilnost , izgovor. Največ sprememb je vpeljal Glonar v pisavo in izgovor, kar je bilo še posebej dražljivo za sestavljalce Pravopisa. Dobro rešitev je predlagal za pisavo prevzetih besed in lastnih tujih imen. Le glede prozodijske, naglasne označenosti zaostaja za Pleteršnikom, ki je prvi normiral tudi tonemsko naglaševanje. Tudi zanj je značilno prepričanje, kot v zgodovini že za Pohlina in Kopitarja, da je pisni (knjižni) jezik, zlasti v besedišču in skladnji, treba za uspešno medsebojno komunikacijo uporabnikov opreti na govorjenega.

Izpostavili smo avtoričine ugotovitve o pozitivnih slovaropisnih premikih v Glonarjevem slovarju, kljub nekaterim šibkim točkam, ki so v njem prisotne. Ob natančni celostni predstavitvi slovarja je pomembna njena sklepna ugotovitev, da je Glonarjev Slovar slovenskega jezika kot prvi enojezični slovenski slovar pomemben dosežek slovenskega slovaropisja, ki razmejuje dvojezično in enojezično leksikografijo slovenskega jezika.

Prav tako tehtno je predstavljen in ocenjen drugi slovenski enojezični razlagalni slovar, Slovar slovenskega knjižnega jezika (izhajal v letih 1970–1991), ki je »nedvomno največji dosežek slovenske leksikografije.« Vsebuje 106.000 gesel s podgesli oz. 107.000 besed.

Avtorica je predstavila natančen historiat nastajanja, opredelila besedilni korpus oz. njegove segmente: izvor besednega gradiva, količino izpisov (6 milijonov listkov),izkoriščenost gradiva v slovarju (1/3), neizkoriščeno gradivo za interno rabo v raziskovalne namene. Podala je njegovo definicijo oziroma opredelila njegovo kulturno-družbeno vlogo: Slovar SKJ je razlagalno-normativen, bolje rečeno: informativno-normativno razlagalni. Njegova normativnost izhaja iz virov, zbiranja besedja ter njihovega opisa in kvalifikatorjev. Spregovorila je o pomembni govorici oziroma sporočilnosti slovarja: končno izhaja iz slovenskega pojmovnega sveta, zajetega v mrežo gesel, ki so zapolnjena z ustreznimi besednimi ekvivalenti. Odpravljena je zgodovinska »slabost« predhodnih dvojezičnih slovarjev, ki do Miklošičeve kritike niso poznali tega izhodišča. Opredelila je jezikoslovno teoretično podstavo slovarja: vidno ga je zaznamovala »praška jezikoslovna šola.«. Navezuje na socialno in funkcionalno razlikovalnost jezika.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2009_3_8.pdf | DOST. 25/04/24 13.53

Po teh opredelitvah se avtorica osredini na tipologijo predstavitve besed v slovarju. Popelje nas »na globoko«, v leksikologijo samo.Ni namreč enostavno spoznati in opredeliti življenje besed, jih v slovarju predstaviti tako, da bodo po teh napotkih v novih besedilih avtentično zaživele. Važno vlogo imajo pri tem ustrezni, natančno določeni kvalifikatorji, ki jih je še mogoče pomnožiti. Predstavlja nam kriterije zbiranja slovarskega gradiva,ki neposredno vplivajo na tipologijo besedišča. Teh izpostavi šest: a) pogostnost pojavitve, b) sporočilna komunikativnost, c) osebnostna avtoriteta, d) avtorska avtoriteta,e) normativnost, f), notranje-jezikovni izziv, ki zadeva tvorbenost in besediščne posebnosti.

Ti kriteriji uravnavajo tipologijo besed, uvrščenih v Slovar SKJ, opremljenih z ustreznimi kvalifikatorji.

Nadalje je v podrobnostih označeno jedro leksike, prevladujoče nevtralno besedje; ob njem postavljeno vprašanje izločevanja oziroma vključevanja specifičnega (terminološkega) besedja, ki vodi v določeno terminološko preobloženost slovarja. Na drugem mestu je stilistično zaznamovano besedje z denotativnim in konotativnim pomenom. Na značilno raznovrstnost in globinsko čustveno zaznamovanost besed opozarjajo kvalifikatorji; označen je tudi časovno pogostnostni vidik (zastarelo, raba peša.narašča). Tretjo skupino tvori »arhaično besedje« (300 slovarskih enot). Gre za besede in besedne zveze , ki v soočanju s Pleteršnikovim in Glonarjevim slovarjem upadajo; Slovenski pravopis (1962) jih navaja še 146. Gre za poimenovalno izrazje sveta stare duhovne kulture, tabuizirane v socialističnem ob dobju (1945–1990), zato tudi v govorjenem jeziku že pozabljeno. Slovar zajema tudi »aktualne besede«, ki so dveh vrst: označujejo sočasne, socialistične realije življenja, s kvalifikatorjem »pesniško« pa so označene besede, zajete iz leposlovja. Teh je 271 (SSKJ 1–3), kasneje se je zajetje preusmerilo na medijsko sporočanje. Precejšen obseg besedja, kar 3428 besed, je prepoznanih kot »narečnih«, kar je z dialektološkega vidika vprašljivo. Ni namreč jasno, kdaj beseda, prevzeta iz »sistema« v »sistem«, prestane biti narečna (tako dialektologija F. Benedik).

O pomensko-pojasnjevalnih kvalifikatorjih je z vidika besediloslovja oz. teorije govornih dejanj »post festum« spregovorila A. Vidovič (monografija Slovensko leksikalno pomenoslovje). Na besednem gradinu slovarja jih je opredelila in ponazorila. V slovarju so prisotni kot element definicije pomena »klasičnih« besed, nujni pa so tudi kot opredeljevalci govornih dejanj. Ta teoretični besediloslovni pristop je k pomenski razlagi besed in frazeologemov nujen, vendar naknadno apliciran. V zasnovi slovarja kvalifikatorji govornih dejanj še niso bili predvideni.

V svojo vsestransko analitično oznako, ki je skrajšano povzeta, je avtorica vključevala tudi vse odzive in prispevke slovenskih in tujih leksikografov, ki so ocenjevali Slovar SKJ (glej Bibliografijo) ter tako verodostojno predstavila sodobno raven slovenske slovenistične leksikografije.

Drugi del monografije, poglavja VIII–X, pa so osredinjena na sodobno leksikografsko dogajanje v Sloveniji z drugačnega zornega kota. Pogled avtorice se preusmeri k tipologiji slovenski dvo-in večjezičnih slovarjev z vidikov sodobne leksikografske teorije, ki je za slovensko slovenistiko novost. Avtorica izhaja iz dejstva, da tako kot ni ustaljene tipologije jezikov, tudi ni ustaljene tipologije slovarjev.

Slovarji so različni po obsegu besednega bogastva, razlikujejo se po makrostrukturi (izboru, razvrstitvi gesel, supraleksikalnih prvin, homonimov) in mikrostrukturi elementov (pravopisnih, slovničnih, razvrstitvenih, po stilističnih informacijah, po pomenskih definicijah in ponazarjalnem gradivu). Med tremi leksikografskimi tradicijami (angleško, francosko, nemško) slovenska leksikografija spričo zgodovinskih okoliščin navezuje na nemško. To se posebej odraža v izdaji pravopisnih slovarjev, ki imajo v slovenskem slovaropisju posebno mesto.

Po dognanjih nemških in poljskih leksikografov (Hartmann, T. Piotrowski) avtorica izpostavlja sedem glavnih tipov slovarja, ki so vsi, pač v drugačnem vrstnem redu nastajanja, značilni tudi za sodobno slovensko slovaropisje. Tako: pravopisni slovar, slovar tujk, splošno razlagalni, dvojezični, zgodovinsko-etimološki, tehnični, dialektološki.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2009_3_8.pdf | DOST. 25/04/24 13.53

Sodobna slovenska leksikografija je tako predmet njene razčlembe in predstavitve še s teh vidikov; njihova tipološka uvrstitev je odraz aktualnih razmer. Od splošnega orisa te problematike prehaja k predstavitvi dejanskih razmer oziroma k soočanju s svetom. Večinoma so v svetu izstopajoči tipi slovarjev eno-, dvo- in večjezični. Slovenska posebnost se kaže v tem, da so dvo- in večjezični slovenski slovarji značilni za zgodovinska obdobja (od 16. do l9. stol.), enojezični razlagalni pa so rezultat leksikografskih prizadevanj 20. stoletja.

Za slovenski prostor je značilno, da so v sodobnosti spet najpogostejši tip prav dvojezični slovarji (v letu 2004 je izšlo kar 19 novih oz. prenovljenih slovarjev, v letu 2005 pa 15). Gre prvenstveno za dvojezične slovarje evropskih jezikov – z značilnim umanjkanjem nekaterih slovanskih: bolgarskega, ukrajinskega, beloruskega, lužiškega; manjka tudi japonski. Druga značilnost na tem področju: gre za avtorsko, redko soavtorsko delo, prevladuje težnja po prevajanju. Prvo mesto gre slovarjem zahodnoevropskih jezikov (angl., nem., franc., ital.), zanje so značilne nove, popravljene, razširjene izdaje. V dvojezičnih slovarjih z izhodiščnim slovenskih geslom je problem ustalitev take mreže gesel, ki bi uporabniku omogočila tudi ustrezno izražanje v tujem jeziku, ne le prevajanje iz njega. S tega vidika mreža slovenskih gesel za dvojezične slovarje še ni izdelana.

Drugi popularni tip je v slovenskem prostoru pravopisni, ortografski slovar. Že prvi, Levčev (1899), vključuje slovnična obvestila; enako velja za Breznik-Ramovšev Slovenski pravopis (1935, 1937).Ta trend se stopnjuje v akademijski izdaji Slovenskega pravopisa (1950, 1962), ki informativno slovaropisno prevzema funkcijo še manjkajočega enojezičnega slovarja (SSKJ je bil šele v zasnovi), utrdil pa se je dodatno s Toporišičevim Slovenskim pravopisom (2001). Ta vsebuje preobsežen neslovarski (jezikovno-sistemski) uvod, slovarski del pa vsebuje kar 131.454 besed in besednih zvez, kar presega meje sposobnosti uporabe običajnega jezikovnega uporabnika.

Tretji tip v Sloveniji: Terminološki slovarji. Njihova predstavitev je izčrpna, za Slovence še posebej zgovorna. Dokazuje, da nehumanistična strokovna področja (tehnika, medicina, prirodoslovne vede) izjemno skrbijo za lastno strokovno terminologijo. Na prelomu 19/20. stoletja je bilo npr. izdelanih osem terminoloških slovarjev (družbeno-gospodarske dejavnosti), v povojnem obdobju (1945–1982) se je njihovo število po zaslugi tehničnih strok povzpelo na petdeset. Med temi gre še za podtip specifičnih, enojezičnih terminološko-razlagalnih slovarjev (tako veterinarski, sadjarski, gozdarski, meterološki).

Terminološki slovarji so enojezični, dvojezični in večjezični; brez pravopisno-normativnih pravil s petih področij (psihologija, etnologija, farmacija, jedrska-atomska tehnika, gradnja avtocest). Skratka – nove terminološke potrebe so trajno prisotne – in prizadevanja za njihovo razreševanje tudi.

Četrti tip na Slovenskem: Slovar tujk. Obstajata dva. Iz leta 1968 je avtorski F. Vrbinca s 30.000 tujkami, široko znan in uporaben, novejši pa je soavtorsko zasnovan Veliki slovar tujk s 45.000 gesli in 40.000 podgesli. V njem so zajete izposojenke od najstarejših, že podomačenih, do sodobnih tujk.

Peti tip predstavljajo Filološki slovarji, značilni za ožji krog strokovnih uporabnikov. V Sloveniji sta zastopana dva tipa. Za slavistično stroko pomemben Etimološki slovar slovenskega jezika F. Bezlaja (M. Snoja in M. Furlan); struktura gesel izpeljana do konca (do leta 1997) po Ramovševi zamisli iz leta l952. Za raziskovalne namene pa slovarji – A-tergo, z abecedno ureditvijo končnic kot dodatek enojezičnim slovarjem – osnova za sistemske jezikovne raziskave. Dva sta v rokopisu: A-tergo k Pleteršniku (pripravili leksikografi v Brnu), A-tergo k Slovenskemu pravopisu (1962) Brede Pogorelec. Tiskani pa so trije: Rücklaufiges Wörterbuch des Slowenischen (Celovec 1981) po Nemško-slovenskem slovarju F. Tomšiča. A-tergo slovar slovenskih zemljepisnih imen M. Furlan, ter Slovenski pesniški priročnik ali slovar odzadnjih

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2009_3_8.pdf | DOST. 25/04/24 13.53

zlogov (Kamnik, Ljubljana 1993). Za interne potrebe obstaja tudi Slovar a-tergo SSKJ. Za tisk ga je pripravil ter osnove razložil P. Weis (1991); obstaja tudi Odzadnji slovar slovenskega jezika po Slovarju SKJ (1996).

Šesti tip: Dialektološki slovarji. Predstavljena je njihova problematika in zgodovina nastanka. Glede na bogatost slovenskih narečij so še skromno zastopani. Natisnjeni so trije (Tominc, Črnovrški slovar; F. in V. Novak, Prekmurski slovar; P. Weis, Narečni slovar Zadrečke doline, od A–D), brez domišljenih leksikografskih podstav, gre bolj za inventarizacijo narečnega besedja ob Pleteršniku. Slovaropisno teoretično podstavo je izdelal P. Weis, žal pa ne slovarja. V rokopisnem stanju so trije (L. Abram, Slovar Tržaškega Brega, J. Gregorič, Slovar kostelščine, B. Rajh, Slovenjegoriški slovar),obstaja tudi nekaj etnolingvističnih slovaropisnih zasnov.

Šesti tip predstavljajo avtorski slovarji, kjer gre za nedokončane poizkuse (P. Scherber je izdelal konkordančni Slovar Prešernovega pesniškega jezika, v načrtu ga je imel tudi pokojni S. Suhadolnik). So znamenje, da so monografske raziskave jezika avtorjev vključno z njihovim besediščem – v zastoju.

Sedmi tip: onomastični slovarji. F. Bezlaj je izdelal dva: Slovar slovenskih vodnih imen (1956, 1961) ter antropološki Slovar slovenskih priimkov (1974), J. Keber pa Leksikon imen (MD Celje 1988).

Filološki slovarji so v sodobni slovenski leksikografiji zastopani kar z desetimi tipi; žal niso vsi enako močno zastopani. V pripravi je še šest tipov, deloma že predstavljenih v »Poskusnih zvezkih«. Gre za naslednje tekoče projekte: Slovar sinonimov, Frazeološki, Besednodružinski, Slovar vezljivosti ter Slovar Nova beseda – večavtorski, kot dopolnilo leksičnih novosti k Slovarju SKJ. Ti na področju knjižnega jezika. Zgodovinska, na podlagi izpisa zgodovinskih besedil pa sta: Slovar protestantskih piscev 16. stoletja, ter Slovar stare knjižne prekmurščine (18. stoletje).

Ob predstavitvi in strokovni oznaki slovarske tipologije tako širokih tematskih področij nam je avtorica izdelala ustrezen pregled, v njem pa so vidne tako slovaropisne odlike kot pomanjkljivosti na tem specifičnem leksikalnem področju. Ob splošni pozitivni oceni stanja tipoloških slovarjev na Slovenskem avtorica ugotavlja, da je leksikografski primanjkljaj, še tako značilen za slovensko znanost in kulturo po drugi svetovni vojni, tako tematsko kot leksikografsko zapolnjen, da Slovenci v teh pogledih dosegajo mednarodno raven. Za maloštevilen slovenski narod je to znamenje zrelosti ter poznavanje vsestranskih potreb in stremljenj pri vključevanju v mednarodne globalizacijske zahteve.

Zaključni obravnavi Tipologije slovenskih slovarjev sledita še dve poglavji, namenjeni specifičnim vprašanjem poljsko-slovenske in slovensko-poljske leksikologije. Poglavje IV pod naslovom Poljsko-slovenski slovar F. Vodnika, prinaša leksikografsko funkcijsko oznako in objektivno oceno prvega, v prodaji že nedosegljivega Poljsko-slovenskega slovarja iz leta 1977, v Poglavju X, Iz leksikografskih izkušenj: Slovensko-poljski slovar Božene Ostromęcke Frączak in Toneta Pretnarja. V poglavju IX je odkrila, v čem se kaže zastarelost, tudi nekatere tehnične slabosti, sicer dobrega poljsko-slovenskega slovarja, ki je avtorsko delo literata, esejista, izkušenega prevajalca iz poljščine, vendar osebnosti brez jezikoslovne leksikološke izkušnje. Ta je opazna v nedomišljenosti, neenotnosti geselskih obravnav ob občasni gradivski neustreznosti (arhaizmi, dialektizmi) kot posledice zajetja besed iz leposlovnih del, kar za zastopanje standardnega besedišča v slovarju ne zadošča. Z že obstoječim Slovarjem poljskega jezika pod uredništvom W. Doroszewskega bi se ob soočanju besednega gradiva tem zagatam dalo uspešno izogniti.

Njena lastna izkušnja pri nastajanju Slovensko-poljskega slovarja je za vse slovaropisce zelo koristna, problemsko opozorilna. Zasnova tega dvojezičnega slovarja je sodobna, oprta na jezikoslovno teorijo komunikacije. Slovar naj bi služil tako dekodiranju (razumevanju in prevajanju besedila v ciljnem jeziku) i n – kodiranju, to je, tvorjenju besedil v ciljnem jeziku. Beseda v slovarju ni ista kot beseda v katerem koli »govornem položaju«. Uspešnost, funkcio-

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2009_3_8.pdf | DOST. 25/04/24 13.53

nalnost dvojezičnega slovarja je tako prvenstveno odvisna od vzpostavitve (ustalitve) gesel (Slovensko-poljski slovar jih obsega 40.000, ustaljenih po proporcionalnem razmerju črk v Slovarju SKJ) in strukturi leksikografske obdelave z vidika različnih prvin, uporabe kvalifikatorjev, ki v dvojezičnih slovarjih niso pogosti, so pa važni. Avtorica razkriva vrsto pasti, na katere mora biti sestavljalec slovarja ob posameznih geslih še posebej pozoren: na besedne in pojmovne ustreznike, na večpomenskost izrazov, ki ser v poljskem jeziku (kot v vseh jezikih) pogosto razhajajo kot posledica življenja besed v različnih kulturoloških okvirih. Paziti mora na leksikalne in slovnične kolokatorje, na »lažne prijatelje«, to je, medjezikovne homonime dveh sorodnih jezikov, kar vse je s tabelami tudi praktično ponazorjeno. Avtorica pa je izpostavila tudi pomen sodelovanja rojenih govorcev in strokovnjakov pri sestavi dvojezičnega slovarja. V danem primeru Poljakinje in Slovenca, kar je omogočilo dovršeno realizacijo slovarja, ki tako z leksikografskega kot besedno-zvrstnega ekvivalentnega vidika ustreza potrebam sodobne komunikacije medjezikovnega značaja. Končno je Slovensko-poljski slovar kot dovršeno leksikografsko delo ocenil izkušen leksikograf, vrhunski etimolog, Slovencem trajno naklonjeni slavist, pokojni prof. dr. F. Sławski- in to tudi nam zadošča.

Monografijo zaključuje obsežna Bibliografija o predmetu obravnave, kjer komaj pogrešamo kak prikrit slovaropisni prispevek. Dodatni seznam obravnavanih slovarjev je zelo praktičen, ker tako rekoč s »ptičje perspektive« nudi informacijo o predmetu in obsegu obravnave. Ilustrativno gradivo (skupno 39 posnetkov težko dostopnih virov) na otipljiv način obelodanja korpus obravnavanih slovarjev v zgodovinskem razvoju in naši sodobnosti. Dragocen je prav tako seznam tipoloških slovarjev (približno 117 po številu) v drugem delu monografije, kjer je ob predstavitvah zaznaven težko obvladljiv razmah te vrste slovarjev po drugi svetovni vojni. Na tem področju je sama kopala »trdo ledino« in smo ji za opravljeno delo zares lahko hvaležni. Koristilo bo Poljakom in Slovencem.

Ob zaključku dela, ki prinaša toliko novih ugotovitev, še naša končna sodba.

Monografija Bożene Ostromęcke Frączak, Historia Leksykografii Słoweńskiej, je dosegla svoj namen. Njeno delo je zgleden dosežek na področju zgodovinske in sodobne slovenske leksikografije, vseskozi zasidrano v sociolingvistične okvire slovenskega prostora. Napisano je z znanjem, pregledno, z jasno koncepcijo in prodorno svežino, ki bo prevzela tako poljskega kot slovenskega strokovnega uporabnika.

Martina Orožen
Ljubljana